

Religion i urolige tider

Sturla J. Stålsett

Religion i urolige tider

Globalisering, religiøsitet
og sårbarhet

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS 2017

ISBN e-bok: 978-82-02-62974-8

ISBN trykt bok: 978-82-02-53064-8

1. utgave, 1. opplag 2017

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslagsfoto: Rune Eraker

Katolske kvinner ber i Port-au-Prince under en demonstrasjon til støtte for de 300 000 dominikanerne med haitiansk bakgrunn som akkurat har mistet sitt dominikanske statsborgerskap etter å ha levd i flere generasjoner i Den Dominikanske Republik. Haiti 2013.

Sats: Laboremus Oslo AS

Trykk og innbinding: AiT Bjerch AS

Forfatteren har fått støtte fra Det faglitterære fond.

www.cda.no

akademisk@cappelendamm.no

Forord

«*He's got the whole world in His hands*»: Denne *spirituals*-klassikeren kunne også vært en salme for globaliseringens tid. Den tematiserer kloden som helhet, og holder fram gudstro som en garanti for trygghet midt i en verden som kan virke truende. I dagens verden står trygghet høyt på dagsordenen. Det er usikre tider overalt: Kriger rammer store befolkningsgrupper og truer med å spre seg. Flyktningstrømmer fra sør til nord utfordrer både global og nasjonal solidaritet. Klimaendringer øker fattigdom og utsatthet. Terror og antiterror i eskalerende kappløp fører til økte sikkerhetstiltak som reduserer både friheten og følelsen av trygghet for folk flest. Det er ustabile markeder og høy arbeidsledighet i mange land, særlig blant ungdom. Nasjonalisme og ekstremisme er på frammarsj rundt hele kloden. Vi ser sterk polarisering og gjensidig mistillit i demokratiske prosesser, med uventede utfall og knappe marginer – som folkeavstemningen om Storbritannias medlemskap i EU (Brexit) og presidentvalget i USA i 2016.

I denne situasjonen har også – overraskende nok, for noen – religiøs tro og praksis kommet sterkere i fokus. Religion og religiøsitet viste seg å ikke forsvinne i det moderne samfunnet, slik mange hadde spådd. Tvert imot spiller religiøsitet en viktigere rolle enn på lenge i dagens internasjonale politikk. På godt og vondt. Men på hvilke måter? Og hvorfor?

Dette er temaet for denne boken: Hva er religiøsitetens politiske og sosiale betydning i globaliseringens tidsalder? Spørsmålet er stort. Religiøsitet har utallige former og er stadig i forandring. Globale utviklingstrekk – med framganger og kriser, utfordringer og løsningsutkast – virker mer uoversiktlige og komplekse jo mer informasjon vi får om dem. Jeg vil ha et særlig blikk på menneskelige erfaringer av sårbarhet, utsatthet

og avhengighet. Etter min oppfatning følger slike erfaringer i kjølvannet av det siste halve århundrets akselererende utvikling mot en enda mer sammenvevet verden; den utviklingen som har fått navnet *globalisering*. Globaliseringen har på samme tid skapt større gjensidig avhengighet og større ulikhet mellom mennesker og grupper. Dette ser vi ikke bare i de fattigste samfunnene på kloden, men i alle regioner og land. Disse samtidige tendensene har en dobbelthet ved seg: De kan ses som uttrykk for en dypere politisk og etisk global krise. Og samtidig kan de peke på mulige veier ut av denne krisen.

Utsatthet, sårbarhet og avhengighet er ikke bare ufrakommelige sider ved menneskelivet. De kan også være ressurser i arbeidet med å motvirke ødeleggende prosesser – både i den nære hverdagen og i det globale fellesskapet. Her kan religiøsiteten spille en viktig rolle. Nyere forskning viser at dens betydning øker med folks erfaringer av sårbarhet. Religiøsitet kan speile og forsterke utrygghet og konflikt. Men den kan også gi økt trygghet og livskvalitet, og bidra til en mer fredelig utvikling. Jeg vil særlig spørre om, og i tilfelle hvordan, ulike former for religiøsitet kan medvirke til å verdsette og beskytte sårbarheten, og slik bidra til å bygge et mer robust og bærekraftig globalt fellesskap.

Hensikten med denne boken er dermed tredelt. Først vil jeg undersøke noe av det som særlig kjennetegner vår tid, og som har gitt den navnet *globaliseringsalderen*. Dernest vil jeg peke på noen av de grunnleggende politiske og etiske utfordringene disse endringsprosessene representerer, i jakten på løsningsalternativer. Til sist vil jeg se på hvordan ulike former for religiøsitet virker i samspill med eller som motstand mot globaliserende krefter, og hvilke ressurser de kan gi for å håndtere den økte globale sårbarheten.

Disse målsettingene er ambisiøse. Mer innholdsmettede begreper enn religion, globalisering og sårbarhet kan vel knapt tenkes! Selvsagt er det umulig å dekke alle globaliserende prosesser og all religiøsitet. Det må bli utvalgte hovedtrekk, sett fra mitt perspektiv. Og det er et perspektiv som formes av den konteksten jeg skriver i, og som styres av en bestemt interesse. Selv om det store temaet for denne boken er religiøsitet og globalisering, er den preget av at jeg som teolog og religionsforsker i en europeisk sammenheng fortolker en global utvikling der kristendommen fortsatt er

dominerende, men der også islams betydning øker kraftig. Jeg har derfor i liten grad tatt med eksempler fra de andre verdensreligionene i denne boka. Jeg har også valgt et overveiende kritisk perspektiv på globaliseringen. Jeg fokuserer framfor alt på dens negative konsekvenser for fattige mennesker, for fred og stabilitet, og for natur og miljø.

Dette valget av perspektiv er til en viss grad uunngåelig, og det gir begrensninger. Men det er også et bevisst valg, noe som kan være en fordel når det gjøres tydelig: Kunnskapen er aldri helt objektiv eller nøytral, særlig ikke den om mennesker og samfunn som vi alle er en del av, og som er i stadig utvikling. Spørsmålene kan røpe både hva vi frykter og hva vi ønsker oss; svarene vi særlig leter etter, uttrykker verdier og mål. At jeg fokuserer på krisetegn og søker etter løsninger for et bedre og mer globalt bærekraftig fellesskap, er uttrykk for mine verdiprioriteringer. Jeg mener all kunnskapsproduksjon ikke bare uunngåelig styres av slike prioriteringer, men også har ansvar for å gjøre rede for dem.

I bokens siste del velger jeg ut noen religiøsitetsformer som særlig påkaller oppmerksomhet i globaliseringsalderen, som fundamentalismer, karismatiske former for religion samt frigjøringsteologiske, økumeniske og interreligiøse strømninger. Igjen graver jeg der jeg står: Hovedvekten er på kristendommen, med sideblikk på islam. Og jeg står personlig plantet i den siste av disse tre religiøsitetsformene. Jeg er medlem og ordinert prest i Den norske kirke med doktorgrad i latinamerikansk frigjøringsteologi. Og jeg har deltatt i økumenisk og interreligiøst arbeid på ulike nivåer. Dette preger vurderingene jeg gjør, både bevisst og ubevisst. Likevel håper jeg at denne bevisst engasjerte framstillingen kan få fram viktige trekk ved forholdet mellom globalisering og religiøsitet – og bidra til å belyse sårbarhetens betydning i dette skjæringspunktet.

Denne boken har sitt utspring i et forskningsprogram som jeg ledet i årene 2001–2005, finansiert av Norges forskningsråd og basert på Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Det hadde overskriften «Religion in a Globalised Age: Transfers and Transformations. Resistance and Integration» (RIGA). Det resulterte i tre artikkelsamlinger basert på internasjonale forskningskonferanser med bred deltakelse, og i flere rapporter og fagartikler (Stålsett & Leirvik, 2004; Stålsett, 2006b; 2008b). Jeg har fortsatt arbeidet med mange av de grunnleggende problemstillingene vi reiste i

RIGA-prosjektet. Sårbarhetens politiske, etiske og teologiske betydning og funksjon har også lenge vært av faglig interesse for meg.

I denne boken bygger jeg videre på dette arbeidet. Den globale utviklingen har fortsatt i stor fart. Jeg har i enkelte deler av boken revidert og videreutviklet tekster jeg tidligere har publisert andre steder (som f.eks. Stålsett, 2001a; 2002a; 2003b, 2004c). Så har jeg skrevet alt inn i et nytt hele med ett bestemt mål: Å forstå bedre religiøsitetens mulige betydning for å håndtere den sårbarheten globaliserende krefter skaper.

Den viktigste målgruppen i arbeidet mitt med denne boken har vært studenter på bachelornivå innenfor fag som ligger i skjæringspunktet mellom religion og samfunn. Men forhåpentligvis kan boken også være til glede og nytte for et bredere publikum. Den handler om spørsmål som opptar mange av oss, og som berører oss alle.

Jeg vil takke studentene som jeg har hatt anledning til å undervise i dette stoffet, og som har kommet med spørsmål og tilbakemeldinger. Jeg takker også tidligere kolleger i RIGA-prosjektet ved Det teologiske fakultet ved Universitet i Oslo for samarbeidet rundt disse spørsmålene, og mine nåværende kolleger ved Det teologiske Menighetsfakultetet for godt faglig fellesskap og inspirasjon til videre arbeid. Kjetil Fretheim har gitt verdifulle tilbakemeldinger på et tidlig manusutkast. Raag Rolfsen har i mange tiår vært en inspirerende samtalepartner om sårbarhetens filosofiske, teologiske og politiske dimensjoner. Fra mine tidligere kolleger og samarbeidspartnere i både Kirkens Nødhjelp og Kirkens Bymisjon har jeg fått kunnskap om globaliseringens vrangsider og livet i samfunnets ubeskyttede randsoner som fagartikler eller bøker vanskelig kan gi. Min nærmeste familie, Eivor, Ådne og Anne, har tålmodig båret over med meg når jeg tidlig og sent har forsvunnet inn i manusarbeidet. En spesiell takk til dere!

Jeg skal også huske å nevne at jeg i arbeidet med boken har mottatt stipend fra NFF – Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.

15 år etter terrorangrepene mot World Trade Center i New York og midt i urolige overgangstider på begge sider av Atlanterhavet ville det kanskje vært mer passende å avslutte forordet med en tankestrek – eller et kolon – enn et punktum. Uansett: Mye arbeid gjenstår for å bygge et bedre globalt fellesskap for alle. Hvordan vi griper dette an, avhenger blant annet av hvordan vi forstår verden rundt oss.

Til sist vil jeg i stor takknemlighet få tilegne denne boken til min far, Gunnar Stålsett, som har vært min første læremester, inspirasjonskilde og samtalepartner i de mange spørsmålene boken handler om – som i de fleste andre spørsmål.

Sagene, desember 2016

Sturla J. Stålsett

Innhold

Forord	5
---------------------	---

Kapittel 1

Innledning: Globalisering, religiøsitet og sårbarhet	15
Den religiøse terrors tid?	15
Hva er religion?	18
Religiøsitetens tre dimensjoner: etos, kultus og patos	21
Fra internasjonal politikk til globalisering	23
Komplekse sammenhenger	25
Globaliseringen sett fra dens skyggesider	26
Økt global sårbarhet og religiøsitetens nye synlighet	28

Del 1:

GLOBALISERING	31
----------------------------	----

Kapittel 2

Kamp om kloden: Globalisering i kontrastperspektiv	33
Mellom hyperglobalister og skeptikere	34
Det tredje alternativet: Transformasjonalister	35
Økonomisk globalisering: Kampen om markedene	36
Frihandelens pris	38
Økonomisk og sosial polarisering	40
Frigjøringen av finansmarkedene – og globale kriser	42
Nyliberalisme som 'markedsfundamentalisme' og 'globalitært regime'	44
Politisk globalisering: Politikk til salgs?	46
Repolitisering	48
Kulturell globalisering: Kampen om identiteten	50
Sivilisasjonskonflikter?	51
Ikke globalisering, men «glokalisering»?	53

Kapittel 3

Gjensidig avhengighet og økt global sårbarhet	56
Avhengighetens tvetydighet	57
Globalisering som økt sårbarhet	58
Det globale risikosamfunnet	60
Globaliseringens kjønn?	63
Omsorgseksport fra sør	65
En verden av muligheter?	68
Global kamp og erobring	71

Kapittel 4

Global sårbarhet som etisk utfordring - og mulighet	73
Globalisering i et etisk vakuum?	74
Effektivitet og lønnsomhet som mål i seg selv	76
Selvregulerende godhet?	78
<i>Homo oeconomicus</i> : Mennesket som kunde og forbruker	80
«Prekariatet» – en ny global klasse av sårbare	81
Konkurranse eller samarbeid?	84
<i>Homo vulnerabilis</i> – det sårbare mennesket	87
Sårbarhet og sorgbarhet	88
Sårbarheten som etisk ressurs	89

Del 2:

GLOBAL RELIGJØSITET	93
----------------------------------	----

Kapittel 5

Retrett eller revansj? Religjøsitetens vilkår og rolle	95
Religion i globaliseringen – en blindflekk?	96
Sekulariseringen avblåst?	97
Det religiøse, globale sør	101
Massenes opprør	103
Relativisering og revitalisering av religion	107
Partikulariseringen av det universelle	109
Religjøsitet som håndtering av eksistensiell sårbarhet	111

Kapittel 6

Troens terror? Religiøst motivert vold	114
Terror i alle religioner	114
Religiøs nasjonalisme på global frammarsj	116

Kalifatet og jihadismen	118
Religionskrigene vender tilbake?	121
Huntington og hans kritikere	122
Religiøs terror som forestillingsvold	125
Vold i Koranen	126
Vold i Bibelen	128
Kan den symbolske volden hindre den reelle?	132
Når den symbolske volden blir virkelig	135
Fra det absolutte til det mulige	137

Kapittel 7

Salige fredsskapere? Religiøse ressurser for konflikthåndtering og fred 139

Fred: Religiøst fellestrekk	139
Religiøse ressurser for fred	142
Pasifisme: «Alle som griper til sverd, skal falle for sverd»	143
Rettferdig krig?	146
Jihad – hellig krig eller from selvfornektelse?	149
Strategier for nyfortolkning av voldelige tekster i Bibelen	151
Fredskultur og ansvaret for å beskytte de sårbare	153
Kultus – religiøst språk og hellige handlinger	154
Minnenets betydning	156
Fortelling, sannhet og tilgivelse	158
Følelse og medfølelse	160
Religiøs fredsbygging	162
Fallgruber, mangler og dilemmaer	163
Religionskunnskap, politisk teologi og kritikk	165

Del 3:

RELIGIØSITET OG GLOBAL SÅRBARHET 167

Kapittel 8

Med Gud på vår side? Fundamentalisme som motstand 169

Fundamentalismens opprinnelse	169
Religious Right	170
USA som «det lovede land»	172
Fundamentalisme som motstand	173
Islamisme og jihadisme	174
Fundamentalismens tilbud i en global tid	175
Religiøsitet som fornektelse av sårbarhet	177

Kapittel 9

Økonomisk religion? Karismatisk religiøsitet som integrasjon	180
Global karismatisk bølge	182
Offerlogikk og velsignet rikdom	183
Øyeblikkets religion for øyeblikkets tidsalder?	185
Nyliberalistisk religiøsitet?	187
Religiøsitet for å overvinne sårbarheten	189

Kapittel 10

Rom for alle? Økumenisk religiøsitet for alternativt globalt fellesskap ...	191
Las Casas, Chiapas og frigjøringsteologien	192
Frigjøringsteologisk kritikk av nyliberalismen som «falsk religion»	194
Markedet som frelser	196
Syndebukk- og offermekanismer	197
Ofrenes perspektiv og Guds sårbarhet	198
Den katolske kirken og pave Frans	199
Den økumeniske bevegelse	201
Fellesreligiøs mobilisering	203
Religiøsitet for global sårbarhet	205

Utgang	209
---------------------	-----

Referanser	213
-------------------------	-----

Stikkordliste	231
----------------------------	-----

KAPITTEL 1

Innledning: Globalisering, religiøsitet og sårbarhet

Terrorangrepene i Paris fredag 13. november 2015 tok livet av 129 mennesker, spredde ny frykt og utløste skarpe militære og politiske motreaksjoner – ikke bare i Frankrike, men over hele kloden. Like før, den 31. oktober, hadde et russisk passasjerfly med 224 mennesker om bord blitt sprengt i luften over Sinai, og en selvmordsbombe hadde etterlatt 43 døde og 239 skadde i Libanon. En av de drepte, den 37 år gamle Bilal Hammoud, var på ferie i hjemlandet sitt fra Norge. Han pleide å selge kebab på Torshov i Oslo, ikke langt fra der jeg bor.

Igen kom terroren på nært hold. Tankene gikk tilbake til den voldsomme eksplosjonen som gjallet gjennom sommerlige Oslogater den 22. juli 2011, og til nyhetssendingene på radioen morgenen etter, da det for alvor gikk opp for oss hvilken ufattelige tragedie og ondskapsfulle gjerning som hadde utspilt seg i Regjeringskvartalet og på Utøya. Der var det en enslig høyre-ekstrem, norsk terrorist som slo til. I Paris fire år senere, var det terror-nettverket Den islamske staten (IS), som med pervers stolthet tok på seg ansvaret for ugjerningene.

Den religiøse terrors tid?

Tendensen har vært tydelig: Siden slutten av den kalde krigen rundt 1990 har terrorhandlinger og terrorisme økt i både omfang og brutalitet: Selvmordsangrep i Midtøsten, Tsjetsjenia og på Sri Lanka. De kaprede flyene

som ble gjort om til terrorvåpen i New York og Washington 11. september 2001. Grove og gjentatte islamistiske terrorangrep i Pakistan, Kenya og Somalia. Attentater som har krevd mange menneskeliv i Istanbul, London, Madrid og Nice. Oppmerksomheten om slike grusomme hendelser har satt sitt stempel på vår tid, og preger oss både som enkeltpersoner og på et kollektivt plan. Og de blir i økende grad forbundet med religion. Lever vi i den religiøse terrors tid?

Økningen i terrorhandlinger har akselerert. Siden år 2000 er det utført mer enn 61 000 terrorangrep som har drept over 140 000 mennesker. Tall fra 2015 Global Terrorism Index, som legges fram av Institute for Economics and Peace, viser at det i 2014 ble utført 13 370 terrorangrep som tok livet av 32 658 mennesker. Dette var en økning på 80 prosent fra året før, og ni ganger så mange som dem som mistet livet i terrorangrep i 2000. Flesteparten av disse angrepene, nesten 80 prosent, fant sted i Afghanistan, Irak, Nigeria, Pakistan og Syria, mens bare 2,6 prosent av alle terror dødsfallene i 2014 skjedde i vestlige land. Dette henger sammen med at terrorangrep overveiende finner sted i land som allerede er i voldelig konflikt (selv om de der får minst global oppmerksomhet). Siden 1989 har 88 prosent av alle terrorangrep skjedd i slike land, mens bare 0,6 prosent har skjedd i land uten pågående voldelig konflikt og uten noen form for politisk terror.

Disse tallene viser oss at risikoen for å bli rammet av voldelig terror er ulikt fordelt på kloden. Det totale antallet amerikanske statsborgere som ble drept av terror fra slutten av 1960-tallet og fram til desember 2005, var omtrent det samme som antallet som døde av lynnedslag eller allergiske reaksjoner på peanøtter (Bobbitt, 2008, s. 7). De som fra før av lever under ekstremt vanskelige kår, i fattige og kaotiske land som de som er nevnt ovenfor, blir også hardest rammet av terror.

I globaliseringsalderen, som jeg definerer som tiden etter den kalde krigens slutt (1990–), har krig og vold i økende grad blitt framstilt som religionskriger og religiøst motivert vold. Et vendepunkt i denne tendensen til å se vår tids konflikter som religionskriger, var utvilsomt den islamistiske terroren utført på USAs territorium 11. september 2001 og den påfølgende motreaksjonen i den storstilte krigen mot terror – med først Al Qaida og så den selvoppnevnte islamske «staten» (IS) som hovedfiender. Men dette

tolkningsperspektivet var også godt forberedt i det nye sikkerhetspolitiske kartet etter den kalde krigen, som den innflytelsesrike historikeren og sikkerhetsrådgiveren Samuel P. Huntington la fram i boken *The Clash of Civilizations* (Huntington, 1997).

Ser vi for eksempel på situasjonen i Midtøsten i dag, blir et slikt bilde lett bekreftet. Der har de tre abrahamittiske religionene (jødedom, kristendom og islam) sine hellige områder. Interne stridigheter mellom de to store grenene innen islam, sjia og sunni, skaper mye vold og lidelse i regionen. Borgerkrigen i Syria har vart lenger enn Den andre verdenskrig (1940–45), med enorme sivile lidelser og globale geopolitiske konsekvenser. Den beskrives ofte med religiøse overskrifter og kategoriseringer, selv om hoveddrivkreftene i konflikten er flere, og kanskje først og fremst andre.

Vi har sett en økning i tilfeller av religiøst motivert vold og krig de senere årene. Likevel er det grunn til å nyansere bildet. 1900-tallet har blitt kalt det mest blodige århundret i menneskehetens historie (Hobsbawm, 1996). De store verdenskrigene og folkemordene som fant sted da, handlet *ikke* om religion, men snarere om ideologier, makt, territorium, ressurser og nasjonale interesser. Det internasjonale konfliktbildet har endret seg, men ikke nødvendigvis som følge av religionens rolle: Under globaliseringen har det blitt flere transnasjonale kriger og flere borgerkriger med deltakelse av eksterne aktører (Kalnes, Austvik & Røhr, 2010, s. 181–186). De «nye krigen» (Kaldor, 2013) er gjerne sentrert rundt såkalte «failed states» – stater der myndighetene ikke lenger klarer å opprettholde et monopol på utøvelsen av tvangsmakt (et slikt monopol har siden Max Weber gjerne vært holdt for å være det fremste kjennetegnet på en stat). Vi kan tenke på land som Afghanistan, Irak, Somalia, Jemen, Libya og Syria. Ulik kulturell identitet, gjerne knyttet til etnisitet eller religion, har riktignok fått økt betydning for mobilisering i slike kriger. Men det er når slike motsetninger overlapper med de andre tradisjonelle årsakene til krig og konflikt, at de kan få særlig betydning.

Bildet er altså sammensatt. Mange ganger har jeg fått være til stede under overrekkelser av Nobels fredspris i Oslo rådhus. Jeg husker Rigoberta Menchú, den lave, smilende mayakvinnen kledd i sin tradisjonelle vevde drakt i sterke farger, merket av en generasjons borgerkrig i lutfattige og ekstremt klassedelte Guatemala. Jeg husker Shirin Ebadi, den første muslimske kvin-

nen som fikk prisen. Og, jeg ser veldig klart for meg hun som kanskje gjorde sterkeste inntrykk av dem alle, Malala Yousafzai, den yngste som noensinne har fått prisen, og selv en modig overlever etter religiøst motivert vold. Listen over vinnere av Nobel fredspris viser at svært mange fredsaktivister inspireres av en religiøs tilhørighet og tro.

Religiøsitet kan utløse eller legitimere vold. Men den er også en viktig kilde til overlevelse, håp og fred. Religiøst inspirert arbeid for konfliktløsning, forsoning og fred er stadig mer omfattende, og kan vise til viktige resultater. Det hellige er tvetydig, som statsviteren og ekspertene på religiøs fredsarbeid R. Scott Appleby framhever med tittelen på sin bok om religioner mellom konflikt og forsoning, *The ambivalence of the sacred* (Appleby, 2000). Religion kan helle bensin på bålet. Men den også bidra til å slukke branner og bygge nytt fellesskap.

Hva er religion?

Denne boken handler altså om sammenhenger mellom religiøsitet, politikk, globalisering – og sårbarhet. Det er store og motsetningsfylte begreper. La meg med én gang foreslå noen definisjoner:

Ordet «religion» kommer fra latin, sannsynligvis fra *re-legere*, som betyr å «lese om igjen» (kanskje hellige skrifter, tradisjon), eller *re-ligare*, som betyr å «binde tilbake til» – kanskje til en guddommelig opprinnelse eller til det hellige. Etymologien her hjelper oss egentlig ikke så mye. Det tok lang tid før ordet fikk den betydningen det har i den offentlige debatten i Norge dag, noe i retning av en personlig tro på eller rituell praksis relatert til en transcendent (i betydning noe som overskrider den «erfarte» eller «naturlige» virkeligheten) guddom eller hellig virkelighet. Denne religionsforståelsen er blitt kritisert for å være en stort sett moderne, vestlig oppfinnelse – som egentlig beskriver protestantisk kristendom, og setter denne opp som prototypen på religion. I førmoderne tid var et slikt religionsbegrep ganske fremmed, noe det også er i andre kulturkretser i dag. Dette kan skape problemer når man i tråd med vestlig tenkemåte for eksempel krever eller forventer et skarpt skille mellom religion og politikk (Gilhus & Mikaelsson, 2007; Gilhus, 2009).

Religion har en utside: Den kommer til syne som praksiser, fortellinger, organisasjoner og symboler. Det er denne utsiden religionsvitenskapen og samfunnsvitenskapene forholder seg til. Og det er god grunn til ikke å miste av syne at all religion, slik vi har tilgang til den som gjenstand for observasjon og akademisk refleksjon, er et *menneskelig* fenomen: formet av mennesker, opprettholdt av mennesker og forandret av mennesker.

Men religion har også en innside – som først og fremst oppfattes av tilhengere og medlemmer av de religiøse fellesskapene. Sett fra innsiden gjør religiøsitet krav på en helhetsforståelse av virkeligheten som også omfatter religionen selv og hvordan den forholder seg til resten av virkeligheten. Her ligger religionens sannhetspretensjon, som ikke kan tas vekk uten at det vesentligste ved religionen faller ut av synsfeltet. Det er denne innsiden teologer i alle ulike religioner utforsker, bevarer, kritiserer og nyfortolker. Dette betyr imidlertid ikke at teologene har noen «hemmelig» inngang til religionenes sannhet. Deres ord, tolkninger og påstander må tåle prøving i offentlig refleksjon og samtale, på lik linje med andre virkelighetsfortolkninger som gjør krav på gyldighet. Teologien kan defineres som religionens selvrefleksjon, dens «samvittighet» (Henriksen, 2007).

Religionsdefinisjoner deles gjerne inn i to typer: På den ene siden vesensmessige eller substansielle definisjoner, som sier hva religion *er*. For eksempel kan den beskrives som en tro på én eller flere guder, noe transcendent eller hellig, ulike rituelle handlinger, et etisk rammeverk, et organisert fellesskap med rollefordeling, hierarki og faste samlingssteder og -tider.

På den andre siden har vi funksjonelle definisjoner, som sier hva religion *gjør*: Vi kan for eksempel si at den skaper mening, gir tilhørighet, idealiserer eller dyrker forestillinger, personer eller steder. Religion forstås her mer ut fra *hvordan* den imøtekommer ulike menneskelige behov.

En innholdsrettet religionsdefinisjon som kombinerer disse to tilnærmingene, finner vi for eksempel hos den anerkjente britiske religions sosiologen Linda Woodhead:

Religioner er sosiale former som bruker praksiser, symboler og trosforestillinger, vanligvis i en kollektiv sammenheng, til å orientere mennesker i retning av et høyere nivå eller til det ytterste nivå av virkeligheten. På den måten gir den mennesker et redskap til å ordne sosiale og personlige forhold i dette livet» (Woodhead, 2009, s. 11).¹

Dette sammensatte bildet av religion viser at det er vanskelig, og kanskje heller ikke alltid så nyttig, å bestemme seg for kun ett perspektiv. I denne boken henter jeg elementer fra både utenfra- og innenfraperspektiv, og vil fokusere på både hva religion er og hva den gjør.

Det kan være på sin plass i en vestlig – særlig nordeuropeisk – kontekst å minne om at de fleste mennesker på kloden er religiøse. Verdensreligionene kan deles inn i tre hovedgrupper: De *abrahamittiske* religionene (jødedommen, kristendommen og islam), de østlig-asiatiske religionene (*dharma*) og de ulike formene for folkereligion, ofte omtalt som *animistiske* religiøsitetsformer. Av verdensreligionene er kristendommen størst, med en oppslutning på rundt 32 % av jordens befolkning. Kristendommen er på mange måter modernitetens religion, men sliter i dag paradoksalt nok mest i de deler av verden som er mest modernisert (Woodhead, Kawanami & Partridge, 2009, s. 208–233). I kristendommen, som i de andre verdensreligionene, er det betydelige forskjeller på, og til dels konflikt (men sjelden voldelig) mellom konservative og liberale former. Hvordan religiøsiteten forholder seg til menneskelig og global sårbarhet preges også av dette skillet, noe vi skal komme nærmere inn på.

Den religionen som er i størst vekst, er imidlertid islam. I 2010 var vel 23 % av jordens befolkning muslimer, mens det anerkjente forskningssenteret PEW regner med at islam i 2050 vil ha omtrent like stor oppslutning som kristendommen. Det vil si at den vil øke sin andel til 30 % av befolkningen, slik denne tabellen viser:

1 Alle oversettelser til norsk er mine egne, med mindre annet er oppgitt.